

Bruckner Éva

Az első magyar orvosnők nyomában

In the Footsteps of the First Hungarian Female Doctors

Összefoglalás

Évszázadokon keresztül sok európai országban a nőknek nem volt joguk részt venni a felsőoktatásban. Teljesítményüket a feudális és polgári elvárásoknak megfelelően, kizárólag az anyai és háztartási szerepek szerint értékelték. A nők előtt az orvostudományi egyetem ajtaja először többek között Svájcban nyílt meg, a 19. században. Az első magyar orvosnő is itt kapott diplomát. Hazánkban csak 1895 után vettek fel az orvosi karra nőket. A tanulmány öt orvosnő küzdelmét mutatja be, melynek eredményeként a betegek gyógyításában olykor férfi kollégáikat is felülmúlva vettek részt. Életük végigkövetése egyúttal tükrözi a női emancipáció retorikájának alakulását is a dualizmus korától a 20. század közepéig.

Kulcsszavak: anyaszerep, orvosi egyetem, kettős teher, emancipáció

Summary

For centuries women were not entitled to enroll in higher education in many countries of Europe. Their performance was exclusively evaluated according to feudal and bourgeois expectations, i.e. maternal and household roles. The first medical university to open its doors to women in the 19th century was located in Switzerland. The first Hungarian female doctor also received her diploma there. In our country, women were not allowed to enroll in higher education before 1895. This study follows the

---

DR. BRUCKNER ÉVA ny. egyetemi docens (ebruckner42@gmail.com).

lives of five lady doctors who graduated in Hungary around the turn of the 20th century, and describes their struggles, which sometimes compelled them to participate in treatment in ways and using efforts that surpassed those of their male colleagues. This allows tracing the evolution of rhetoric in women's emancipation from the second half of the 19th century to the middle of the 20th century.

Keywords: maternal role, medical university, double burden, emancipation

A NŐKÉRDÉS KERESZTPRÓBÁJA

A századok során a társadalmi normák fenntartása érdekében az az általános felfogás alakult ki, hogy a férfi a család fenntartója, katonai, politikai körök meghatározó személyisége, írók és tudósok megszemélyesítője. Tulajdonságai: az erő, a hősiesség, a kreativitás, a bölcsesség, állhatatosság, objektivitás, agresszivitás. A nő fizikai és szellemi adottságait tekintve egyaránt alacsonyabb rendű a férfinál, s feladata, hogy hűséges feleség legyen, gondozza és biztosítsa a családi élet erkölcsi alapjait, vezesse a háztartást. A hozzá tartozó lényeges attribútumok: passzivitás, expresszivitás, befogadás, hiszékenységek. Ezeknek a nemi szerepekhez kapcsolódó sztereotípiáknak megfelelő nőképpel Magyarország írói, gondolkodói, tudósai, valamint társadalmának többsége még – az e tanulmányban bemutatott orvosnőink születésének idején – a 19. század második felében is egyetértett. Ékes példája ennek, hogy nem jelentéktelenebb helyen, mint a Magyar Tudományos Akadémián 1864-ben felolvasásra kerülhetett az író, költő, filozófus Madách Imre *A nőről, különösen esztétikai szempontból* című székfoglalója: „A nő szívén keresztül gondolkodik. [...] Teremtő génusz híjával az emberiség szellemei közé nem emelkedik. [...] S soha a művészetet és a tudományt lényegesen előre nem vitte.”¹ Ilyen s ehhez hasonló gondolatokkal találkozva e műben, az olvasó napjainkban felháborodást érez, a 19. század második felében azonban a tudomány fellegvárának hallgatósága körében tetszést és egyetértést aratott (Pelle, 2008).

A Madách által is megfogalmazott értékítéletet a kortársak közül Hunfalvy János (1820–1888)² a nőideál körülírásával így egészíti ki írásában: „Az igazi nő csendesen és nyugodtan, elégedetten és szerényen öntöteinek körében marad, hálás szívvel ragaszkodik a földhöz, melyen született, mely őt táplálta és ápolta, átmelegült és átmelegítő szívvel szenteli magát kisded köre boldogításának” (Hunfalvy, 1855). A nőkről szóló negatív narratívák elfogadására a közvéleményt a nagy példányszámú napilapok, köztük a *Vasárnapi Újság* is hangolta. Hasábjain bőven jelentek meg a nők férfiakkal szembeni alárendeltségéről szóló cikkek.³

A történelem folyamán azonban mindig akadtak olyanok, akik a nőket megfelelő képzés után a férfiakhoz hasonló teljesítményre is képesnek tartották. Luther például már 1520-ban hangoztatta: „Isten úgy akarná, hogy minden városban legyen egy leányiskola” (Luther, 2011:15). Egy évszázaddal később, 1663-ban Wilhelm Ignatius Schütz német jogtudós *Ehren – Preiß der Hochlöblichen Frauen-Zimmers* (Tisztelgés a

dicséretre méltó fehérnép előtt) című vitairatában kifejti, hogy ha a nők számára a magasabb képzés éppúgy biztosított lenne, mint a férfiaknak, akkor a „tudományok, a művészetek és a közélet minden területén olyan kiválóan megállnák a helyüket, hogy a tanult férfiak önként lemondanának elsőbbségükről” (Fietze, 1996:243). Az utána következők közül erről a témáról a neveléstörténet két nőíró, Amalia Holst (1758–1829) és Mary Wollstonecraft radikális hangnemét emeli ki (Pukánszky, 2013:96).

Magyarországon már a 18. századtól kezdve, de orvosnőink megjelenésének és pályakezdésének idején, a 19. század második felében is folytak viták a nőket lebecsülők és „többre tartók” között. A *nő és hivatása* címmel napjainkban megjelent kétkötetes szöveggyűjteményből (Fábri–Borbíró–Szarka, 1999; 2006) többek között megismerhetjük a század neves magyar személyiségeinek (például Karacs Teréz, Brunszvik Teréz, Teleki Blanka, Fáy András, Vahot Imre, Gyulai Pál stb.) a nők képzésére vonatkozó eszmecseréjét, illetve pozitív véleményét. A második kötet néhány fejezete már a nők egyetemre való felvételének létjogosultságával is foglalkozik.⁴

Néhány kortársának a nőkről alkotott pozitív véleménye Madáchra is hathatott, mert székfoglalójából egy gondolat jelzi, hogy ő is töprenghetett ezen a kérdésen. Veres Pálné (1815–1895), a magyar nőnevelés úttörője által is fontosnak tartott, erre utaló idézet így hangzik: „Ha fellobban olykor egy meteor, s oly nő születik, ki magas szellemről ihletve túlelmelkedik neme korlátain, az minden okoskodásunk dacára is egyenlővé teszi magát a férfiúval: és tegye is, elég drágán megvásárolta a helyet, mert érte minden bizonnal neme mindazon előnyéről lemondott, melyek ezen irányban tették volna ragyogóvá s boldoggá.” Az 1864 októberében elhunyt költő-író e szavainak igazát már nem tudta megélni. Nem tudta figyelemmel kísérni azokat az eltökélt hölgyeket, akik megmutatták, hogy a mindaddig csak a férfiak által végzett tudományos munkát ők is képesek magas színvonalon művelni.

A felemelkedés lehetőségét a Monarchiában a kiegyezést követő idők egyik első intézkedése, az 1868. évi XXXVIII. tc. nyitotta meg. Eötvös József báró hozta meg ezt a törvényt, amely a népoktatási intézetekben fiúk és leányok között ezután nem tett különbséget. Nőknek magasabb végzettséget először nálunk a tanítónőképzők adtak, közülük az első 1856-ban Pesten, az Angolkisasszonyok zárdájában nyílt meg. Az egymás után kapujukat táró intézményekbe olyan, 14. életévüket betöltötték felvételiztek, akik elvégezték az elemi hat osztályát és a felső népiskola leányoknak előírt két osztályát, a képzési idő pedig 3, majd 1881-től 4 év volt,⁵ s az egész Monarchiában nyitottak voltak a kispolgár, a munkás származású és a deklasszáldott középosztálybeli, kenyérkereső foglalkozás vállalására kényszerülő lányok előtt. „Társaim általában hozzám hasonló, szegényebb polgárlányok voltak, s nagyon szerették választott hivatásukat. Vasárnapi sétáinkon büszkén sétáltunk csoportosan a városban, és egyáltalán nem vágyakoztunk a konyhák világába” – emlékezik egy volt poprádi diáklány, Elsa Slaftovszky,⁶ akit a diploma megszerzése után Eperjesen, a felső leányiskolában alkalmaztak. Azonban miután férjhez ment, a folyó iskolaév végével el kellett hagynia munkahelyét, mert hiába volt otthon segítsége – gyerek lány meg cseléd – a család ellátására, egy feleségnek nem volt „illő” dolgoznia. Így a felsőbb fokon végzett nők tudása nemegyszer parlagon maradt.

A nőknek egyetemre, köztük az orvosira – nemcsak hazánkban, de Európa több országában – évszázadokon keresztül nem volt módjuk, lehetőségük beiratkozni. A korábbi időkben a betegek szakszerű ellátásával többnyire előkelő nők, apácák vagy orvosok – főként sebészek – feleségei foglalkoztak, főleg passzióból (Steinberger, 1902). Amennyiben a 19. században egy nő orvosi diplomát akart szerezni, Angliába, Svájcba vagy Amerikába kellett „vándorolnia.” A *Vasárnapi Újság* hírt ad egy „kellemes külsejű s kétségkívül igen erős idegzetű” amerikai orvosnőről, Mary Walkerről, aki a polgárháború idején komoly műtéteket is végzett (Szász, 1867:372). Azonban rögtön felhívja a figyelmet, hogy a doktornőt londoni felolvasóestjén „pokoli lárma, illetlen kiabálások, gúnydalok éneklése, fütyölés, ordítozás, operált sebesültek sikoltásainak utánpótlása, állathangok töltötték be a helyiséget.” Ugyancsak a *Vasárnapi Újság* (1876:440) arról is tudósít, hogy az USA-ban már 500 gyakorló orvosnő és 200 medika van. Az amerikai orvosnőképzés Európa számára példaértékű volt (Illésy, 1871:14–16). Európában Zürich bizonyult a legnyitottabbnak az orvosi egyetemre jelentkező nők számára. Hallgatói között már az 1869–1870-es tanévben 12 medika tanult együtt a férfiakkal. A felvételihez csak az ottani kantonból érkezett diákoknak kellett érettségivel rendelkezniük, a külföldieknek elég volt ehhez az erkölcsi bizonyítvány (Kéri, 2015:342).

Ezzel egyidejűleg már például Bécsben lehetőség adódott arra, hogy más országokban diplomát szerzett nők is bekapcsolódhassanak az orvosi munkába. De az e kérdésben sokáig elmaradt Oroszországban 1870-ben, többek között a szentpétervári sebészeti akadémián is nyílt egy külön női osztály. Kínában és Indiában, illetve muszlim területeken szintén tevékenykedtek már ebben az időben a szakma női képviselői. Többek véleménye szerint a hölgyek azért iratkozhattak be az orvosi egyetemre, más karokkal összevetve, viszonylag korán, mert a beteg nők nem szívesen fordultak férfi orvosokhoz. Különösen érvényes volt ez Boszniára, ahol Kállay Béni, a Monarchia belgrádi főkonzulja, közös pénzügyminisztere, valamint haláláig Bosznia kormányzója azért vezette be a női orvosok alkalmazását, mert az iszlám szigorú szabályai szerint élő nőket férfi orvosoknak tilos volt megvizsgálni (György, 1891).

A 19. század második felében női peregrináció indult el a felvilágosultabb, őket jóval inkább emberszámba vevő országok egyetemei, köztük leginkább Svájc felé (Szögi, 2018). A vándorútra azonban, a klasszikus diák peregrinánsokhoz hasonlóan, csak megfelelő anyagi háttérrel rendelkező vállalkozhatott, ennek hiányában nyomorgott.

Az első világháború előtt Magyarországon két tudományegyetem működött. A legrégebbi, az 1635-ben alapított, ekkor már budapesti egyetemen 1769 óta működött orvosi fakultás. Erdélyben, Kolozsvárott később, 1872-ben alapítottak egyetemet, de a városban 1775-től már folyt orvos-sebészeti oktatás. A budapesti orvosi karra a 19. század végéig nőket nem vettek fel, csupán egy rövid tanfolyamot végezhettek el azok, akik szülésznők szerettek volna lenni (Szögi, 1986). Ennek következményeként, a 19. században az orvosi hivatásnak nálunk elsőként elkötelezett Hugonnai Vilma is kénytelen volt vándorbotot a kezébe véve más ország egyeteme felé venni az útját.

HUGONNAI VILMA (1847–1922),
AZ ELSŐ MAGYAR ORVOSNŐ, AKI „HITT ÖNMAGÁBAN”

A grófi családból származó Hugonnai Vilmában korán felébredt az érzés, hogy a betegek ellátására hivatott. Férje beleegyezésével⁷ Svájcba ment, ahol a zürichi orvosi egyetem hallgatóinak sorába 1871–1872-ben már 52 nő iratkozott be (Jobst, 2000). Úgy érezte: „Az embernek hinnie kell önmagában, nem is szabad másban hinnie, csak önmagában” (Kristó, 1983:439). Hallatlan lelkesedéssel, szorgalommal tanult öt éven keresztül. 1879. február 3-án védte meg a disszertációját, és 1880 februárjában tért haza. Azonban diplomájának elismertetése akadályokba ütközött: 1881. március 31-én le kellett tennie az érettségi vizsgát. 1882 májusában kérte diplomája nosztrifikálását, de Trefort Ágoston vallás- és közoktatási miniszter elutasította a kérését. Azt javasolták neki, hogy végezze el a bábaképzőt. „Megalázó, mikor a bábadiploma a kezemben volt... alig mertem kilépni az otthonomból” – írta önéletrajzában.⁸ A széken az első magyar orvosnőt két szempontból is fojtogatta: egyrészt lebecsülték, semmibe vették orvosi végzettségét, amellyel eddig csak férfi rendelkezett hazánkban, másrészt a bába fogalmához pejoratív sztereotípiák is tartoztak.

A bábák tevékenysége évszázadokon keresztül egyike volt a legfontosabb foglalkozásoknak. Nemcsak a születések levezetésénél volt rájuk szükség, de nélkülözhetetlen lett egyéb, sokoldalú ténykedésük is (Gyáni, 1984). Diagnosztizálták a terhességet, gondozták az anyát szülés előtt és után, majd a csecsemőt, segítettek a keresztelésnél; szakértői véleményt, szexuális tanácsokat adtak; kezelték a nemi betegségeket. E pozitív feladatok mellett azonban végeztek magzatelhajtást („angyalcsinálás”), és eltüntették a halott csecsemőt (Filep, 1971). Az idők folyamán egyre fontosabbá vált a képzésük, ennek érdekében már a 18. század elejétől kezdve egyre több szakkönyv született, Magyarországon többek között Dombi Sámuel, Szeli Károly, Kézmárcsiky Tivadar és Reismann Adolf tollából. Mária Terézia uralkodása idején, 1748-ban már helytartótanácsi rendelet kötelezte vizsgára a szüléssel foglalkozókat, sőt 1769-től hol egyévi, hol öthavi egyetemi tanfolyam hallgatásához kötötték a praktizálásuk engedélyezését. II. József – francia, olasz példák hatására – jelentést kért a tisztiorvosoktól a bábák tevékenységéről (Deák-Kárász, 2005:326–356). Ettől kezdve a városokban a bába nem nélkülözhetette a szakmai képzést (okleveles bábakurzus), faluhelyen azonban nemegyszer közülük kerültek ki a boszorkányperek áldozatai (Várkonyi, 1990; Dömötör, 1981; Szendrey, 1986), s még a 20. század első felében is előfordult, hogy gyilkosságok vádlottjaivá váltak, mint 1930-ban, a tiszazugi arzenyilkossági perben (Mátay, 2016:272–276). Nem véletlen, hogy Hugonnai lefordította Déla-crouix *Hírneves szülésznők életrajza* című munkáját: az egész művön a bábák tevékenységének a dicsérete uralkodik.⁹ A bábasággal második férje, a szintén Svájcban tanult és élete első szakaszában itt tevékenykedő Wartha Vince, az MTA rendes tagja, a műgyetem többszöri rektora s a Zsolnay-gyár igazi sikerét meghozó eozinmáz eljárásának kidolgozója ösztönzésére hagyott fel.

1891-ben György Aladár figyelemfelkeltő cikket írt *A nők mint orvosok* címmel (György, 1891; Kállayné, 1895). „Az első úttörő nem aratott sikert, de az eszme nem

bukott el” – elemezte a helyzetet, majd megállapította, hogy míg a középkor nem akadályozta a tudós nők érvényesülését, a 19. században annál inkább az útjukat állják. Lipcse százezernél több aláírással követelte a női értelmiségi pályák elismerését, ehhez a kezdeményezéshez társult Spanyolország, Prága, Bécs, azzal az indokkal, hogy a nők mindig is a legnagyobb gyengédséggel bántak a betegekkel, és bátran szembeszálltak a halállal. És bár az ápolás és orvoslás nem ugyanaz, de közel állnak egymáshoz. A következő években egyre több írás szólt a nők orvossá képzésének reális lehetőségéről; 1893-ban Herczegh Mihály gondolkodott el, Hugonnai Vilma történetének kapcsán, erről a kérdésről. A *Nemzeti Nőnevelésben* megjelent *Magyar nők orvosi gyakorlaton* című cikke a férfiakkal egyenlő esélyűnek tartja a nőket arra, hogy „orvostudorok” legyenek (idézi Fábri–Borbíró–Szarka, 2006:232–238).

Magyarországon Wlassics Gyula (1852–1937) kultuszminiszter 65719/1895. számú rendelete nyitotta meg a nők előtt a budapesti és a kolozsvári egyetemen a bölcsészeti és orvosi kart, valamint a gyógyszerészeti tanfolyamot.¹⁰ A rendelet megfogalmazása előtt, majd megjelenésekor számos ellenvélemény fogalmazódott meg. Volt, aki az *Orvosi Hetilapban* azonnal tiltakozott a nők egyetemekre történő „túláramlása” miatt (Fábri–Borbíró–Szarka, 2006:175); más úgy gondolta, a férfiak majd a medikákban „önhitt asszonyokat” látnak, a nők pedig „eltévelyedett teremtményeket” (Fábri–Borbíró–Szarka, 2006:176).

1896. február 10-én Hugonnai Vilma újból kérte az uralkodótól zürichi oklevélenek nosztrifikálását, és 1897. május 14-én, szigorú vizsgák letétele után, ötvenévesen orvosdoktorrá avatták. A munkája elismeréséért folytatott küzdelem azonban végigkísérte az életét. Egészen a 19. század végéig – sőt még később is, a második világháború befejezéséig – a társadalom egyes vezető személyei a nők teljesítményét a feudális és polgári elvárásoknak megfelelően értékelte, és megbélyegezte az értelmiségi, egyetemi végzettségre pályázókat. 1899 tavaszán Pap Samu országgyűlési képviselő így becsmérelte az orvosnőket: „Azoknak a nőknek, akik orvosi pályára lépnek, le kell mondaniuk arról a kivételes társadalmi helyzetről, amelyben a szokásos hivatásokat betöltő nők vannak. El kell készülnie lenniük, hogy fokozatosan elvesztik nőiességük minden külső jelét, és valami definiálatlan lényekké alakulnak át.”¹¹ 1907-ben Kmetty Károly egyetemi tanár „női szörnyetegeknek” nevezte a diplomás és az egyenjogúságért harcoló hölgyeket, köztük Hugonnait is. Az orvosnő válaszában azzal érvelt, hogy azért olyan magas az analfabetizmus hazánkban még az 1900-as évek elején is, mert nem veszik emberszámba a népet és a nőket. A nő kötelessége nemcsak a háztartás és a gyerek ellátása, hanem az ország kultúrájának emelése is, ebből a meggyőződéséből volt lelkes kezdeményezője a leánygimnáziumok szervezésének is.¹² A *nőmozgalom Magyarországon* című írásában kifejtette, hogy a nők továbbtanulásának lehetőségét az emancipációért folytatott harc is segíti. 1907-ben pedig, bizonyítani akarván a tanult nők helytállását, Anna Fischer-Dückelmann *Die Frau als Hausärztin* (A nő mint házi orvos) című könyvének magyarra fordítására is vállalkozott.

Az Országos Nőképző Egyesületben hat évig tanította a betegápolást, a gyermekgondozást, a gyermekvédelmet, a ragályos betegségek ismereteit. Háztartási tan-

folyamon előadott a testápolásról, a gyümölcsfogyasztás fontosságáról (Svájcban, medikakorában nyolc hónapig csak gyümölcsön és zöldségen élt). A MÁV Északi Főműhelyének nők számára rendezett tanfolyamain népszerű stílusban oktatott, *Embertan és egészségtan* címmel. Pedagógiai jellegű előadásokat tartalmazó kéziratai¹³ arról tanúskodnak, hogy az orvosi teendők mellett nem hanyagolta el a gyerekeknevelést, s saját tapasztalataiból kiindulva kívánt segítséget nyújtani nőtársainak a gyermekkel való viselkedésről.

Orvosi naplója tükrözi, hogy elsősorban hivatástudatból gyógyított, és nem hírnévért, nem is pénzért. Naplója „Bevétel” rovata, főleg a századforduló elején, szinte mindig üresen maradt, kezelt betegei között jócskán akadt munkás gyermeke, nap-számos felesége, villamoskalauz stb.¹⁴ Személyes vonatkozású hivatalos iratai között található, 1921-ből származó, hetvennégy éves korában összeszámolt vagyoni leltára szerint tulajdona: 65 ezer korona, ház, hadikölcsön, részvények; két ezüst gyertyatartó, kristályok, jegygyűrű, dísztárgyak; és két halott: férje, Wartha Vincze és tőle származó lányának emléke.¹⁵

Naplója tanúsága szerint az ország távoli részeiből is felkeresték a rendelését, Késmárkról, Kolozsvárról. Súlyosabb állapotú betegeit pedig fáradtságot nem kímélve, hosszabb időn keresztül is, naponta meglátogatta. Hatvanhét éves korában, 1914 augusztusában katonaeorvosnak jelentkezett, és kolléganőit is arra buzdította, hogy jelentkezzenek beteg katonákat ápoló és megfigyelőállomásokra. Ilyen feladatra addig csak férfiak vállalkoztak. Tevékenységéért 1915 augusztusában hadiékítményekkel díszített érdemjelet kapott. Életének utolsó éveiben nem járt már el a betegekhez, inkább csak otthon fogadta őket. A trianoni diktátum után két évvel, 1922-ben magányosan halt meg. Hamvait 1980-ban a Rákoskeresztúri köztemetőből a Kerepesi úti Nemzeti Pantheonba helyezték át. A nők orvosi feladatkörben való elismeréséért, megbecsüléséért vívott harca később követőkre talált a magyar orvosi egyetemről kikerült nőtársai körében.

A századfordulón a budapesti orvosi karra évenként mindössze 3–7 nő iratkozott be, és a számuk csak 1903-ban emelkedett negyven fölé. Az 1910-es évek elején a női hallgatók aránya már 5-6% körül volt, ugyanekkor a bölcsészeti karon elérte a 14-24%-ot (Szögi, 1986). Ebben az időszakban tanult a budapesti egyetemen a Hugonnai Vilma egyenjogúságért vívott küzdelmét folytató négy orvosnő: Steinberger Sarolta, Genersich Margit, Barát Irén és Deimel szül. Gozony Margit.

MAGYAR EGYETEMEN ELSŐKÉNT VÉGZETT ORVOSNŐ:
STEINBERGER SAROLTA (1875–1966), AZ „ÉLETET ADÓ”

Steinberger Sarolta Tiszaújlakon, jómódú, zsidó család hetedik gyermekeként született. Középfokú tanulmányait a kolozsvári református kollégiumban folytatta, majd Bécsbe ment. Ekkorra már megjelent a rendelet, amely „legkegyelmesebben megengedni méltóztatott, hogy a nőknek bölcsészeti, orvosi és gyógyszerész pályákra léphetés céljából – az illetékes felsőbb tanintézet meghallgatása alapján – esetről esetre engedély adassék...”¹⁶, így ő lehetett az első nő, aki 1895-ben a budapesti egyetem

orvosi karának hallgatója lett. Itt azonban a tanulmányok során a jövő orvosok elé azt a feladatot tűzték ki, hogy a nőkben erősítsék a gyermeknevelésre való koncentrációt. Ennek értelmében a medikus Steinberger Saroltának saját magát is arról kellett volna meggyőznie, hogy helyesebb, ha az egyetem helyett egy férjjel az oldalán gyermekeket szül és nevel. Hogy professzorainak és a férfi hallgatótársainak megbecsülését kivívja, éjjel-nappal a tanulmányaival foglalkozott. Emellett nemegyszer előfordult, hogy közös vécét kellett használnia a fiúkkal, és csak az ún. „cselédbejárón” tudott közlekedni (Kiss, 2009). Végül azonban győzedelmeskedett: 1900. november 3-án megszerezte a doktori címet, melyről a *Vasárnapi Újság* is megemlékezett. „Egy fiatal leány díszítette föl a nevét az elmúlt héten az orvostudori czímmel, ő az első magyar egyetemen végzett orvosnő, a kinek nyomdokain fog haladni most már a követők nagy sora. [...] Öt éve kitartó munkásság után a múlt héten folyt le ünnepélyes tudorrá avatása, mely alkalommal a központi egyetem aulája nagyszámú érdeklődő közönséggel telt meg. A doktor-kisasszony néhány hét múlva hosszabb külföldi útra indul, a hol főleg a nőgyógyászatot fogja tanulmányozni, s onnan visszatérve, orvosi működését Budapesten kezdi meg” – közölte a hírt a *Vasárnapi Újság* (1900). Azonban egy ideig neki is „tanácsos” volt az akkori felfogás szerint a nő számára leginkább megfelelő foglalkozással, a szüléssel kezdeni pályafutását, így külföldi klinikákon – saját költségen – tette e téren a tudását még tökéletesebbé. Hazatérve a kor leghíresebb szülészeti, a Tauffer-klinikán kezdte meg orvosi működését. (Ma II. sz. Szülészeti és Nőgyógyászati Klinika.) Tauffer Vilmos esete jól példázza, hogy egy 1872-ben a fővárosban diplomát szerzett, tehetséges férfi fiatalon mekkora karriert futhatott be igen rövid idő alatt, míg a nők többsége „fazék” és gyerek mellett volt kénytelen letölteni az életét. Tauffer ösztöndíjjal látogatta a német, a svájci, az angliai és a franciaországi klinikákat, és harmincéves korában már a II. számú szülészeti klinika tanszékvezető, nyilvános rendes tanára.

A nő és férfi egyenrangúságát ebben az időben is megoldhatatlan kérdésként tárgyalták még a lexikonok is. „A feministák ugyan nehezen, de elérték céljukat, de az egyenjogúság kérdéses” – olvasható az Új Idők Lexikonában (Balla, 1938:150). A női szerepkör ugyanakkor a valóságban bővült: a tanítónők mint dolgozó nők mellett megjelentek – a kapitalizmus teremtette új foglalkozási ágaknak köszönhetően – az irodai munkát végző hölgyek is, akik nemegyszer férjhez menetelük után is megmaradhettek az állásukban (Gyáni-Kövé, 2001:28). Bár a jövedelmük többnyire sokat számít a családi költségvetés növelésében, és emellett a gyereknevelést sem hanyagolják el, elismerés, megbecsülés továbbra sem jár nekik. Ezt tükrözi például a tény is, hogy az otthonukban nincs külön, önálló helyiségük, míg a férjnek általában díszes férfiszoja jár (Gyáni, 1996).

A nők értelmiségi pályákon való tevékenységével a társadalom többsége továbbra sem barátkozott meg. „Lehangoló dolog biz ez [t.i., hogy a nők fizikát és más »férfias« tudományokat tanulnak], de meg kell vele alkudni, mert így van, nem lehet rajta változtatni. A régi jó magyar társadalom megváltozott, a középosztály elszegényedett. A kisasszonyoknak is szükséges valami kenyérkereseti pálya után látni. A telefon, a posta, a távírda, a tanítóság, a hol elhelyezhetők, már nem mutatkozik elegendően

dőnek – a magasabb pályákat is meg kell előttük nyitni. Lesznek ezen túl doktorok, mérnökök, fizikusok és Isten tudja, mi minden, de talán az se nyújt megélhetést mindnyájának. [...] Szívesen ismerjük el, hogy a nőkben többé-kevésbé megvannak azok a tehetségek, melyek a férfiakban, és alkalmasint éppen olyan fogas ügyvédek lennének (mert tudnak feleselni), a diplomácziaiban pedig ritkítanak párjukat (mert ravaszabbak és simábbak), a doktorságot is jól vihetnék (mert az ápolásban gyöngédebbek), de hát azért mégis csak ferde állapot lesz ez” – fogalmazza meg véleményét nem jelentéktelenebb személy, mint Mikszáth Kálmán a *Vasárnapi Újság* hasábjain (Mikszáth, 1908).

A két világháború közötti években a nők orvosi egyetemre való felvételét teljes mértékben korlátozták. Az orvosi kar 1919 őszén, azzal az indokkal, hogy a foglalkozási ágban a hölgyek csalódást okoztak, úgy döntött, hogy az egyetemre újabb női hallgató jelentkezését nem fogadják el. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, a numerus clausus törvény előkészítésével párhuzamosan, 1926-ig ezt a döntést is érvényben tartotta, míg végül Klebelsberg Kunó vallás- és közoktatásügyi miniszter rendeletben szüntette meg a „szabályokba ütköző, törvényt és közérdeket sértő eljárást” (Szögi, 2018). Mindez nem akadályozta meg, hogy a két világháború között a nőkhöz kötődő sztereotípiák közül a háziasszony és a családjának szerep betöltésének fontossága ismét előtérbe kerüljön.¹⁷

Steinberger Sarolta azonban továbbra sem kívánt ennek a felfogásnak megfelelni, és elkötelezetten folytatta orvosi munkáját, kísérletet téve arra, hogy a férfiak befogadják maguk közé: felvételét kérte a budapesti orvosi kaszinóba. A választmányi ülés 18 szavazattal, 14 ellenében el is fogadta a jelentkezését, ám végül másodfokon a kaszinó közgyűlése elutasította. Steinberger Sarolta, annak bizonyítékául, hogy erre a pályára a nők sokszor alkalmasabbak a férfiaknál, 1902-ben háromrészes cikksorozatban foglalkozott a századok során orvosi teendőket ellátó nők történetével (Steinberger, 1902). És bár saját munkakörének maximális ellátásával bizonyította, hogy egy nő képes helytállni ebben a feladatkörben is, csak két évtized után tartották méltónak arra, hogy osztályvezető főorvossá nevezzék ki a frissen alapított Országos Társadalombiztosító Intézetben (OTI). Származása miatt 1944-ben a törvények betiltják működését, és bujkálni kényszerül a Gestapo elől.

Hugonnai Vilmárról sokat tudunk, Steinberger Saroltáról keveset. (Hugonnairól az orvostörténeti levéltár két nagy doboz dokumentumot őriz, Kertész Erzsébet ifjúsági regényben, Topolcsányi Laura színdarabban elevenítette meg az orvosnő életét.) Steinbergerről csak néhány korabeli újság adott hírt, életének utolsó szakaszáról pedig szinte semmit sem tudunk. Lelkiismeretes orvosi munkája és a zsidótörvények elől való menekülése annyira megviselte, hogy a második világháború után visszavonultan élt Pesthidegkúton. Sírja a Kozma utcai zsidó temetőben található. Síremléket csak 2002-ben állítottak neki, a nevének kívül nem áll rajta más. Steinberger Sarolta soha nem ment férjhez, a kettős (anya és orvos) szerep közül a másodiknak, a munkájának szentelte az életét. A századfordulón Steinberger Sarolta után itthon végzett orvosnő, Genersich Margit szintén jobbnak látta, ha család nélkül, csak az orvosi hivatásnak él.

A MAGYAR EGYETEMEN MÁSODIKKÉNT VÉGZETT ORVOSNŐ:
GENERSICH MARGIT (1878–1918)

Több mint száz évvel ezelőtt, 1918. november 8-án halt meg Genersich Margit, a második orvosnő, aki hazai egyetemen szerzett diplomát.¹⁸ Felmenői között történelmünk Felvidékről származó, neves alakjai találhatók, így például a késmárki Genersich-triász tagjai: Keresztély (Chrisztján, 1759–1825) minerológus fizikát, majd a város lelkészeként egyházjegot és teológiát, öccse, János (1761–1823) filozófiát oktatott a neves késmárki líceumban. Margit apja, Genersich Antal (1842–1918, János unokája)¹⁹ nemzetközileg elismert iskolateremtő tudósként, a kolozsvári és a budapesti orvosi kar kórbonctan tanára és az MTA rendes tagja volt, elnöki tisztséget töltött be a Kolozsvári Orvos-Természettudományi Társulat Orvosi, majd az Erdélyi Múzeum-Egyesület Orvos-Természettudományi Szakosztályánál (Honti, 1991–1992; Regöly-Mérei, 1962). Jelentősége a mai napig elismert: az 1991-ben létrehozott Genersich Alapítvány minden évben díjat adományoz a kiváló tudományos munkát végző, Kárpát-medencei magyar orvosoknak, orvostanhallgatóknak. Felesége, Machik Kornélia szintén orvoscsaládból származott, Margit bátyja, ifjabb Genersich Antal pedig sebészorvosként végzett az egyetemen. Nem csoda, ha Margit és idősebb nővére szintén e pálya felé vonzódott, annak ellenére, hogy édesapjuk egyetértett a kor általános felfogásával, mely szerint a nők nem alkalmasak e hivatás gyakorlására. Evelin 1888-ban másodéves medika volt a zürichi egyetem, amikor meghalt, Margit azonban 1902-ben megszerezte diplomáját a budapesti orvosi egyetemen, dacolva a korszak általános szemléletével. Már harmadéves medika korában kitűnt szorgalmával, precizitásával, mint a legjobban fogalmazott boncjegyzőkönyv és a legsikerültebb kórszövettani készítmény előállítóját, pénzjutalomban részesítették (Judik, 2015:186).

Hamarosan Grósz Emil²⁰, a neves szemészprofesszor tanítványaként a budapesti Mária utcai szemklinikán „díjas gyakornok” lett, majd 1906-ban Hódmezővásárhelyen Imre József szemész-igazgató (1851–1933) alorvosaként alkalmazták. A trachoma kezeléseivel, szemműtéteivel hírnevet szerzett Imre József már 1885-től, egy szerény uradalmi épületben kétszobányi, majd 1898-tól negyvenágyas önálló szemészeti osztályt működtetett. A sebészeti osztály pedig egy kiváló orvosdinasztia első tagjának, Bakay Lajosnak (1880–1933) a vezetése alatt állt, ahol Margit bátyja, ifjabb Genersich Antal (1876–1944) is dolgozott, később a kórház igazgatói posztját is átvette.²¹

Az első világháború idején Genersich Margit, az előző két orvosnőhöz hasonlóan, bebizonyította, hogy egy nő is helyt tud állni a vérzivataros időkben: a hozzá beutalt betegek ellátása mellett a Hódmezővásárhelyre került szemsérüléssel katonákat is kezelte, ráadásul tette mindezt egyedül, mert kollégáját is behívták a hadseregbe. „Miután a háború utolsó éveiben egyedüli orvosként, csupán szobalánya segítségével éjjel-nappal gyógyította a frontról kórházába utalt szemsérülteket, idegkimerüléssel Kolozsvárra utazott pihenni családi nyaralójukba. Itt érte utol az akkoriban dühöngő spanyol influenza, amit a legyengült szervezete nem bírt legyőzni” – emlékezik Margit utolsó éveire keresztlánya, Tankó Béláné.²² Az orvosnő negyvenévesen, öt hónappal édesapja halála és tízéves hódmezővásárhelyi tevékenysége után, 1918. november 5-én hunyt el szülőhelyén, Kolozsvárott. A Házsongárdi temetőben lévő családi sírboltban nyugszik.

Genersich Margitról férfi orvostársai messzemenő elismeréssel nyilatkoztak. Alorvosa, Pásztor Imre így emlékezett rá: „kimagasló képességekkel ellátott, munkakörében mindenkor a betegeiért önfeláldozó szorgalommal, a szó nemes értelmében vett lelkiismeretességgel és önkritikával rendelkező orvos volt” (Ormos, 1932).

A magyar orvosi egyetemen Genersich Margit diplomavédése után egy évvel, 1903-ban 40 fölé emelkedett a női hallgatók száma, és az 1910-es évek elejére 5-6%-ot tett ki a számuk, ez azonban elmaradt a többi karon tanulmányokat folytató nők számához viszonyítva.²³ Amikor 1911 elején az egyetem négy karának véleményeznie kellett a Feministák Egyesületének előterjesztését, az orvosi kar volt az egyetlen, amely egyhangúan pártolta a nők egyetemi képzését. 1912–1913-ban azonban már itt is érezhetővé vált a konzervatívabb, reakciósabb felfogású tanárok befolyásának erősödése (Szögi, 1986), és közvetlenül a Nagy Háború kitörése előtt nehezebb lett a magyar orvosi karon diplomát szerezni többek között Barát Irénnek is.

A TŰDŐGYÓGYÁSZ BARÁT IRÉN (1890–1972),
AKI „MINDENNÉL JOBBAN SZERETTE BETEGEIT”

Barát Irén Barát Ármin újságíró, műfordító és Róth Júlia gyermekeként született, egyik testvére, Barát Béla jegyzett építész, művészettörténész volt. Közeli rokonai nem voltak, szülei korán meghaltak Temesváron, két testvérét pedig a háború után vesztette el. Az orvosi egyetemen 1914-ben diplomázott, és kezdettől fogva szakorvosi munkakörben foglalkoztatták: a budapesti tudományegyetem Kórbonctani Intézetében (1914–1917) és a Belgyógyászati Klinikán Korányi Sándor gyakornoka, egyetemi tanársegédje volt, majd 46 éven keresztül a budakeszi Erzsébet Királynő Szanatórium, illetve az Országos Korányi TBC és Pulmonológiai Intézet főorvosa, majd osztályvezető főorvosaként tevékenykedett.²⁴

A tuberkulózis elsősorban a szegények fertőző, nemegyszer halálos kimenetelű betegsége volt. Aki ennek kezelését választotta hivatásul, az nem látványos sikerekre, gazdagságra vágyott. Barát Irén doktornő gyógyított, vigasztalt, s a kevés gyógyultat viszszaesegítette az életbe. Nemcsak orvosként, de barátként is foglalkozott a betegekkel a kezelések közben és után. Híres művészek egész sorát – köztük Bajor Gizit – is kezelte. Kettőjük szoros barátságáról fennmaradt egy történet, mely szerint a neves színésznőnél a tüdőgyógyász nemegyszer napokig ott-tartózkodott. Egy ilyen alkalommal Bajor Gizi megkérte, hogy ellenőrizze férje, Germán Tibor orvosi táskájának tartalmát, mert azt gyanította, hogy az utóbbi időben búskomor férje öngyilkosságra készül. Barát Irén, eleget téve a kérésnek, belenézett kollégája táskájába, és valóban látta, hogy tele van méreginjekciókkal. Bár a két nő közösen eltávolította az injekciókat, Bajor Gizi mégsem kerülhette el a sorsát: férje nemcsak saját magát, de őt is meggyilkolta.²⁵

Barát Irént széles baráti köre vette körül, ismeretségi körébe nemcsak neves színészek, de festők és muzsikusként orvosok is tartoztak, akik gyakran rendeztek lakásukon házi koncerteket. A pezsgő társasági életnek fontos szerepe volt többek között a páciéntúra bővülésében is. Betegei hálóját őrzi a kórház falán elhelyezett tábla felirata: „Szerette a művészetet, az életet, de mindennél jobban betegeit.”

A tüdőgyógyász orvosnő folyamatosan képezte magát, szakmai felkészültségét az *Orvosi Hetilap*ban szakkönyvekről írt recenziói²⁶ és 25, különböző orvosi folyóiratokban (*Orvosképzés*, *Orvosok Lapja*, *Therapia Hungarica* stb.) közölt tanulmánya tükrözi. Hat éven keresztül (1925–1930) a *Magyar Orvosok Tuberkulózis Egyesülete Munkálatainak* szerkesztője volt.

Mivel életének utolsó húsz éve a szocializmus időszakával esett egybe, méltatása a marxista retorikának megfelelő: „megismerte a tuberkulózistól sújtott magyar nép széles rétegét, köztük a parasztokat, akik a legutolsó pillanatban szánták rá magukat, hogy szanatóriumban feküdjenek. [...] Művelt, mély szociális érzetű” – írta kollégája, szerzőtársa, Böszörményi Miklós (Böszörményi, 1972). Maga Barát doktornő is hangsúlyozta önéletrajzában, hogy „a párt által indított politikai továbbképzéseknek lelkes résztvevője”.²⁷

A szocialista világrendszeren belül hazánkban is életbe lépő államszocializmus lát-szatra a nőpolitika alá rendelte magát (Nagy, 2011:155–176). Az emancipációt a Magyar Nők Demokratikus Szövetsége (később Nőtanács) látványosan zászlajára tűzte. 1945 után a nők minden feltétel nélkül járhattak egyetemre, dicsőség volt számukra munkát vállalni, lenézték a háztartásbelieket. Az 1948:XLIII. törvény a papi hivatást kivéve minden munkakörben lehetővé tette a nők munkavállalását. A nők egyenjogúságát minden polgári és politikai, valamint gazdasági, szociális és kulturális jog tekintetében a 1949-es alkotmány is rögzítette. Az 1950-es években a propaganda előszeretettel jelenítette meg mint példaképet az addig kizárólag férfiak által űzött foglalkozásokban tevékenykedő nőket a sajtóban, a filmekben, mondván, a nők egyenjogúak a férfakkal, és a „munka frontján” is azonos teljesítményre képesek (Kéri, 2000). Ezt jól szimbolizálták nemcsak az egyetemet végzett, értelmiségi foglalkozásokban tevékenykedő nők, de a fizikai munkát végző traktoroslányok, buszvezető-, rendőr- és bányász nők is. Mindezt igyekeztek a nők hivatalos elismerésével is ösztönözni. Míg a századelőn élt Hugonnai Vilmát csupán az első világháborúban tanúsított tevékenységéért, a két világháború között is tevékenykedő Steinberger Saroltát pedig egyszer sem tüntették ki, addig Barát Irént a Kádár-korszakban többször is: megkapta a Szocialista Munkáért Érdemérmét (1956), a Korányi Frigyes-émlékérmét (1963), a Munka Érdemrend aranyfokozatát (1970) és a csaknem fél évszázados gyógyító munkájáért, valamint példamutató magatartásáért és társadalmi tevékenységéért az Állami-díjat (1970). Emellett a Magyar Orvosok Tuberkulózis Egyesületének titkára, főtitkára (1934–1971), a TBC-szakcsoport, illetve a Korányi Frigyes TBC és Tüdőgyógyász Társaság elnöke (1958–1969) is volt.

Nemcsak Magyarország, de az egész szocialista világrendszer nőpolitikáját a marxista alapokon nyugvó, szovjet típusú emancipáció határozta meg. Marx már első cikkeiben foglalkozott a nőkérdéssel, hangsúlyozva, hogy az emancipációt a gazdaság fejlődése nélkül nem lehet jogi alapokon rendezni. Engels 1884-ben jelentette meg Németországban *A család, az állam és a magántulajdon eredete* című könyvét. Marx és Engels kortársa, a német szociáldemokraták vezéregyénisége, August Bebel (1840–1913) is fontosnak tartotta a nőkérdés napirenden tartását, művében kiemelten foglalkozott a nők munkavállalásának kérdésével, és kíméletlenül kritizálta a házias nő idealizált alakját (Bebel, 1976). Mindhárom teoretikus a nőnek a férfi alá való rendelését a nyers erő-

szak következményének tekintette, üzenetük szerint a szocializmus a kapitalizmussal ellentétben a nőknek számtalan lehetőséget ad ahhoz, hogy a szocializmus építésében aktívan, szavazati jogokkal élve részt vegyenek. Írásaik a 20. század második felében a szovjet mintát másoló szocialista világrendszer tagállamainak követendő „bibliái” voltak, de a kivitelezés nem volt egyszerű és sikeres. Míg a sajtóban, a filmvászonról mosolygó női sztahanovisták tekintettek az olvasókra, nézőkre, a valóságban a dolgozó nők kettős elnyomás, hétköznapi nyelven „kettős műszak” alatt görnyedtek. Hazánkban ezt még nehezítette Ratkó Anna elhíresült jelszava: „asszonynak szülni kötelesség”. Ratkó Anna szövönőből lett népjóléti, majd egészségügyi miniszter, hazánkban ő volt az első nő, aki ilyen posztot betöltött. Az ötvenes évek első felében, minisztersége idején vezették be az abortusztilalmat és a gyermektelenségi adót (Valuch, 2007:104). A dolgozó nők életének segítésére bölcsődéket, óvodákat létesítettek, ennek következtében azonban a gyerek kikerült a családi fészekből, és a klasszikus anyaszerep torzult. Gond volt továbbá nemcsak nálunk, de a többi szocialista országban is, hogy a családi közéletet a szükségesnél kisebb mértékben fejlesztették, és a háztartásokat alacsony színvonalon gépesítették.²⁸ Ezekon a problémákon igyekezett segíteni mind gyakorlati tevékenységével, mind előadásaival a szintén Magyarországon végzett, de férjhez menetele után Lengyelországban élő Deimel szül. Gozony Margit orvosnő.

„A TUDOMÁNSZAKOT TELJESEN ÉRTŐ” DEIMEL
SZÜL. GOZONY MARGIT (1886–1965)

Névtelen életrajzírója ezzel a mondatral vezeti be az orvostörténeti levéltárban található, dátum nélküli dokumentumot: „Haladó munkáscsaládba született Budapesten.”²⁹ Diplomáját 1909-ben védte meg, de már 1908-ban és 1909-ben medikaként a debreceni gyerekkórházban dolgozott, 1909–1911-ig pedig a Budapesti Fehér Kereszt Gyerekkórház (Tűzoltó utca) belgyógyászati osztályán asszisztens. A kis betegek táplálását és életkörülményeit vizsgálta és segítette. 1911–1912-ben külföldi klinikai gyakorlatokon vett részt, Bécsben, Berlinben, és gyermekszakorvosként tért haza.

1912-ben házasságot kötött Deimel Leopolddal, a Bródy Országos Kereskedelmi Iskola igazgatójával, kinek kedvéért Lengyelországba költözött, és ott élt haláláig. Az első világháború alatt Deimel Margit egy katonai kórház fertőző osztályán dolgozott. Miután nosztrifikálták a diplomáját, iskolaorvos lett a férje vezetése alatt álló intézményben.

Egész életében sokat foglalkozott a munkásgyerekekkel. Talán az erre való indítatást otthonról hozta magával. Már az egyetemről kikerülve ingyenes, preventív tuberkulózis elleni rendelést tartott, melynek keretében a szegény gyermekek táplálását és életkörülményeit vizsgálta. 1918-ban Lengyelországban munkásgyerekeknek üdültetést szervezett. 1927-től több éven át mint a munkások gyermekeit kezelő gyermekorvos működött a társadalombiztosításnál. A második világháború után, 1948–49-ben gyárakban és bányákban végzett gyermekvédelmi munkát. 1945-től bölcsődékben gyógyított, emellett előadásokat tartott az ott dolgozó ápolónőknek, dadáknak. Saját tapasztalatai továbbadásával, orvosi tanácsaival igyekezett enyhíteni a nők kettős leterhelésén. Foglalkozott testneveléssel, sportorvosként is tevékenykedett. Közben felne-

velte magyar és lengyel nyelven is jól beszélő két gyermekét, miközben ő hat nyelvet tanult meg. Munkáját sokan méltatták, például ily szavakkal: „Önállóan gondolkodó, tudományszakunkat teljesen értő, nagy munkaerőt ismertem meg benne, aki bármely gyerek gyógyításával foglalkozó intézmény vezetésére képes”, írta Szemere Béla egyetemi magántanár, kórházi főorvos.

1931-ben, amikor a nőket más országokban még nem tartották kitüntetésre érdemesnek, Deimel doktornőnek Lengyelországban, testnevelő munkája elismeréseként Arany érdemkeresztet adományoztak. Lengyelországban a nők évszázadokon keresztül nagyobb megbecsülést élveztek, miután a férfiak idejük nagy részét különféle háborúkban vagy a szejmben töltötték, így az otthon maradtak a gazdaságban irányítási és önrendelkezési jogot élvezhettek (Kocsis, 2016). Arról sem szabad megfeledkezni, hogy egy Maria Skłodowska nevű lengyel leány, túljutva fiatalkora nehézségein (szegénység és egy tiltott szerelem), később már mint feleség és anya, figyelemfelkeltő, forradalmi sikereket ért el a tudományos pályán (1903-ban a tudományok doktora és a fizikai Nobel-díj társtulajdonosa, 1906-ban a Sorbonne első női tanára, majd címzetes professzora, 1911-ben a kémiai Nobel-díj első női birtoklója). Egy lengyel nő, aki tudományos téren a legmagasabb mérce szerint bizonyított, emellett az anyai szerepben is helytállt. Bár amikor 1894 nyarán hazalátogatott Varsóba azzal a céllal, hogy karrierjét hazájában folytassa, a krakkói egyetem, mert nő volt, elutasította, a Marie Curie néven világszerte ismertté vált tudós nőre azonban az 1930-as években már a lengyelek is felfigyeltek.

Deimel Margit élete végéig egyszerre érezte magát magyarnak és lengyelnek. Az aranydiplomáját Budapesten vette át, és erre nagyon büszke volt. A lánya magyar egyetemen magyar–lengyel nyelvszakos tanári diplomát szerzett.

Hugonnai Vilma, Barát Irén, Deimel Margit orvosnők életét a Magyar Nemzeti Múzeum Orvostörténeti Adattárában található személyes iratokból, Steinberger Saroltát pedig korabeli újságok tudósításai alapján követhetjük. Genersich Margit életrajzi adatainak gyűjtésében a leszármazottak tulajdonában lévő, a szerző rendelkezésére bocsátott dokumentumok segítettek. A bemutatott öt orvosnőn kívül másokról, akik a 20. század elején magyar orvosi diplomát szereztek, nem állnak rendelkezésre adatok, így e helyen ezen öt nő küzdelmét ismertettük, melyet azért folytattak, hogy a teljesítményüket ne a feudális és polgári elvárásoknak megfelelően, kizárólag az anyai és háztartásbeli szerepkörben értékeljék. Ők azok közé a tudományokhoz is értő nők közé tartoztak, akik megmutatták, hogy akár férfiakon is túltéve, helyt tudnak állni választott hivatásuk teljesítésében. Az első ilyen, ún. „új típusú nő” (Papp–Sipos, 2017), Hugonnai Vilma a 19. század utolsó harmadában még csak Svájcban iratkozhatott be az orvosi karra, a többiek az 1895-ös tc.-nek köszönhetően már itthon végezhatték tanulmányaikat. Hugonnai Vilma és a hivatásválasztásban őt követő Steinberger Sarolta pályakezdése hasonló kényszerpályán indult: mindkettő szülésznőként kezdhetne csak meg a tevékenységét. Három orvosnő (Steinberger, Genersich, Barát) – hasonlóan a korai történésznőkhöz, akikre Pető Andrea, a társadalmi nemek kiváló kutatója utal (Pető, 2008) – pedig az elkövetkező fél évszázadban sem tudta a gyógyítást összeegyeztetni a család vállalásával, egyedülállóként élt a hivatásának. A 17. század tudós asszonya, Anna Maria van Schurman (1607–1678) tanácsa: „a nő, aki felsőbb tanulmányo-

kat kíván folytatni, legyen hajadon, vagy rendelkezék megfelelő vagyonnal ahhoz, hogy cselédlányt tudjon tartani a háztartás vezetésére”, nem veszítette el aktualitását a 20. század első felében sem. A család és munka összeegyeztetésére Hugonnai és a Lengyelországban működő Deimel Margit vállalkozott. Hugonnai kényszerből, mert a 19. század második felének közepén egy nő csak így kezdhette meg a felnőtt életét, Deimel a 20. században már szabad akaratából tett így. A bemutatott öt orvosnő közül háromnak (Hugonnai, Deimel, Genersich) az első világháborúban tanúsított karitatív tevékenysége segítette a nőkről alkotott szerepelvárások átmeneti formálódását, a nők „térfoglalását” az eddig csupán férfiak számára fenntartott feladatkörökben. Valamennyiük sorsának bemutatásával, ha csak nagy vonalakban is, a dualizmus időszakától a szocializmus koráig a női emancipáció retorikájának alakulása is követhető.

Napjainkban az orvosok körében több a nő, mint a férfi, és ehhez az öt orvosnő példamutató küzdelme is hozzájárult. A problémák, amelyekkel tevékenységük során szembekerültek, többnyire a 21. században sem maradéktalanul megoldottak, így többek között a karrier és az anyaszerep összeegyeztetése, a fizetésbeli különbségek férfiak és nők között (Koncz, 2005:57–58). Egy 2017-es kutatás szerint a hagyományos női szerepekhez való ragaszkodás Európán belül nálunk a legerősebb.³⁰ Sok munkahelyen még mindig a hagyományos nemi sztereotípiák alakítják a nők viselkedése iránti elvárásokat, ahogy az is tény, hogy hazánkban a tudomány magasabb szintjein és a politikai ranglétrán egyre feljebb haladva a nők jelenléte most sem kielégítő (Hargittai, 2015; Acsády, 2010).

Majd 150 év eltelte után is érvényes az a megállapítás, mely Louis-Aimé Martin (1782–1847) Francia Akadémia által jutalmazott művében elhangzik: egy ország igazi műveltségi fokmérője lehet az, hogy miként bánt a nőkkel (Martin, 1834).

JEGYZETEK

- ¹ A székfoglaló teljes szövege olvasható: Madách, 1864. A kiemelt idézet bizonyítja, hogy Madách ismerte Hegel felfogását, mely szerint: „A nők műveltek lehetnek ugyan, de magasabb tudományokra, filozófiára és művészet bizonyos produkcióira nem valók. [...] A nők művelődése inkább az élet által történik” (lásd Hegel, 1983:194). Madách nőgyűlöletét elemzi Pelle, 2008.
- ² Hunfalvy János többek között a tudományos földrajz megteremtője volt. A *Család, nevelés* című írásából kiemelt női hivatással kapcsolatos véleményére Pelle János hívja fel a figyelmet (Pelle, 2008).
- ³ A *Vasárnapi Újságban* megjelent, nőket becsmérlő cikk volt például: *A nők agyveleje*. 1881, 28. évf., 6. sz.; *A nő közelebbi rokonságban van a majommal, mint a férfival*. 1885, 32. évf., 45. sz.
- ⁴ Az első kötetben találkozhatunk neves személyiségek eszmecseréjével a nők oktatásának céljai közötti különbségekről, így pl. arról, hogy mennyire legyenek a nők jártasak a tudományokban; 1865-ből Veres Pálné felhívásával a nők sorsának javítása érdekében; a *Pesti Divatlap* és a *Honderű* hasábjain folyó, nőkkel kapcsolatos felfogásokkal stb. A második kötet fejezetei a nők egyetemi képzéséről: Egy kollega: Nők az egyetemen; B. Balassa Antal: Nők az egyetemen; Sebestyén Stetina Ilona: A nők egyetemi képzése; B. T.: Nők az egyetemen.
- ⁵ 1857-ben Szatmárnémetiben, 1858-ban Nagyváradon, 1860-ban Kassán és Sopronban nyílt még tanítónőképző, s bennük 1868-ig összesen mintegy 600 tanítónő szerzett képesítést. Az 1868-as XXXVIII. tc. nyomán a tanítónőképzés mind jobban fellendült az országban. 1868 végétől kezdett működni az első állami tanítónőképző Zirzen Janka (1824–1904) vezetésével Budán, egy bérelt házban. Vö. Kiss, 1929:19.

Bruckner Éva: Az első magyar orvosnők nyomában

- ⁶ Elsa Melczer 1883-ban született Poprádon, 1905-ben férjhez ment Slaftovszky Eugenhez. A *Meine Jugenderinnerungen* című emlékiratát Drezdában 1970 és 1974 között írta meg. Családját Lőcséről kitelepítették 1945-ben. A kézirat családi tulajdonban van. A szerző itt mond köszönetet a dokumentumba való betekintésért Gertrud Rothnak, Elsa Slaftovszky unokájának.
- ⁷ Első férje Szilassy György földbirtokos volt. Ebből a házasságból három gyermeke született. Férje nem érdeklődött a szellemi dolgok iránt.
- ⁸ Hugonnai Vilma életrajzi feljegyzések. MNM Orvostörténeti Adattár, Hugonnai Vilma iratai, 109. doboz: 108.
- ⁹ Ebben a műben elhangzó pozitív megállapítások a bábákról: ügyesebbek, mint a férfiak; tartózkodnak az erőszakos beavatkozástól; védik a családi életet; már a Bibliában is megkülönböztetett szerepük van. „A családi élet legszebb érdekét védő mesterség.” (Hugonnai Vilma: *Hírneves szülész nők életrajza az ő és újkorból*. MNM Orvostörténeti Adattár, Hugonnai Vilma iratai, d: 109. Kézirat, 3).
- ¹⁰ A miniszternek ugyan szándékában állt valamennyi világi fakultást és a Műegyetemet is megnyitni a nők előtt, Ferenc József azonban ezt még nem találta időszerűnek.
- ¹¹ Pap Samu országgyűlési képviselő beszéde. Hugonnai Vilma életrajzi feljegyzések. MNM Orvostörténeti Adattár, Hugonnai Vilma iratai, 109. doboz: 108.
- ¹² Válasz Kmetty Károlynak. MNM Orvostörténeti Adattár, Hugonnai Vilma iratai, d: 109. Kézirat.
- ¹³ Hugonnai Vilma előadásai. MNM Orvostörténeti Adattár, Hugonnai Vilma iratai, d: 109. Kézirat.
- ¹⁴ Orvosi napló: 1898/155. sorszám. MNM Orvostörténeti Adattár, Hugonnai Vilma iratai, d: 109/a. 1898/140. sz.; 1898/139. sz.
- ¹⁵ MNM Orvostörténeti Adattár, Hugonnai Vilma iratai, d: 109/a.
- ¹⁶ Wlassics Gyula 72029. számú rendelete.
- ¹⁷ Részletesebben lásd Pukánszky, 2013.
- ¹⁸ A szemorvosnő halálának századik évfordulójára emlékezve jelent meg Bruckner Éva írása. Lásd Bruckner, 2018.
- ¹⁹ Ennek jubileuma alkalmával megjelent Judik, 2018.
- ²⁰ Grósz Emil (1865–1941) szemészprofesszor többgenerációs orvosdinasztia tagja volt. Számos szemműtét és gyógykezelés kidolgozása fűződik a nevéhez. Három évtizeden keresztül töltötte be a Budapesti Tudományegyetem I. számú szemklinikájának igazgatói tisztét.
- ²¹ Ifj. Genersich Antal – ahogy annak idején apja a kolozsvári kórház építéskor tette – a hódmezővásárhelyi új kórház mind külső, mind belső megvalósítását segítette, ellenőrizte. Neki köszönhető, hogy a két világháború között az intézmény országos viszonylatban is jelentős lett. Nem véletlen tehát, hogy a kórház a mai napig az ő nevét viseli. http://vasarhelyilokpatriotak.blog.hu/2014/10/04/nagy_andras_janos_kut (Letöltés: 2018. március 19.).
- ²² Tankó Béláné levele Zsigmond Károly marosvásárhelyi orvosnak, 1997-ben (kézirat, családi tulajdon). Zsigmond Károly *Generációk és utódai* című könyve 2015-ben jelent meg (Mentor Kiadó, Marosvásárhely).
- ²³ A bölcsészkaron például 14-24% volt a női hallgatók száma.
- ²⁴ Baráth Irén személyes iratai. MNM Orvostörténeti Adattár, d.: 157.
- ²⁵ „Bajor Gizinek fülproblémája volt, amelyet a férje nem tudott meggyógyítani, azt képzelte, hogy ebből halálos kimenetelű betegség lesz” (Lázár, 2016).
- ²⁶ Barát Irén könyvismertetéseiből: Kovács, F. and Bugyi, B.: Occupational Mycotic Diseases of the Lung. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1968. (*Orvosi Hetilap*, 110. évf., 3. sz., 164–165); Chloroquin a sarcoidosis kezelésében. Tubercle, London, 1967. (*Orvosi Hetilap*, 110. évf., 14. sz., 810.)
- ²⁷ Barát Irén személyes iratai. MNM Orvostörténeti Adattár, d.: 157.
- ²⁸ A teljesség igénye nélkül, néhány jelentősebb mű ebben a témakörben: Burucs Kornélia (1998): A „fordulat” és a „dolgozó nő.” *História*, 20. évf., 7. sz.; Balogh Margit – S. Nagy Katalin (szerk.) (2000): *Asszonyorsok a 20. században*. BME Szociológia és Kommunikáció Tanszék, Budapest; Schadt Mária (2005): *„Feltörekvő, dolgozó nő.” Nők az ötvenes években*. Pro Pannonia Kiadó, Pécs.
- ²⁹ Dr. Deimel sz. Gozony Margit iratai. MNM Orvostörténeti Adattár.
- ³⁰ <https://444.hu/2017/11/23/a-magyaroknal-szinte-senki-nem-ragaszkodik-jobban-a-hagyomanyos-nemi-szerepekhez>.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Acsády Judit (2010): Nők a tudomány fellegvárában. Statisztikai áttekintés és narratív elemzés karrierokról. *Magyar Tudomány*, 171. évf., 11. sz., 1390–1399.
- Balla Antal (szerk.) (1938): Feminizmus. In: *Új Idők Lexikona 9–10*. Singer és Wolfner Irodalmi Intézet, Budapest.
- Bebel, August (1976): *A nő és a szocializmus*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
- Böszörményi Miklós (1972): *Egy orvosnő halálára. Népszava*, Vasárnapi melléklet, december 6. 8.
- Bruckner Éva (2016): Egy elfelejtett magyar elit iskola: a késmárki líceum. *Polgári Szemle*, 12. évf., 4–6. sz.
- Bruckner Éva (2018): In memoriam Genersich Margit. *Orvostörténeti Közlemények*, 69. évf., 1–4. sz., 109–115.
- Deák Zita – Kárász Lilla (2005): *Minden dolgok kezdete. A születés kultúrtörténete Magyarországon (XVI–XX. század)*. Századvég Kiadó, Budapest.
- Dömötör Tekla (1981): Bábaboszorkány. In: Dömötör Tekla: *A magyar nép hiedelemvilága*. Corvina Kiadó, Budapest, 126–134.
- Fábrí Anna – Borbíró Fanni – Szarka Eszter (szerk.) (1999): *A nő és hivatása. I. Szemelvények a magyarországi nők kérdés történetéből, 1777–1865*. Kortárs Kiadó, Budapest.
- Fábrí Anna – Borbíró Fanni – Szarka Eszter (szerk.): (2006): *A nő és hivatása. II. Szemelvények a magyarországi nők kérdés történetéből, 1866–1895*. Kortárs Kiadó, Budapest.
- Fietze, Katharina (1996): Frauenbildungskonzepte im Renaissance-Humanismus. In: Kleinau, E. – Opitz, C. (Hg.): *Geschichte der Mädchen- und Frauenbildung*. Campus Verlag, Frankfurt.
- Filep Antal (1971): Szokásleírások a 18. és 19. századból. In: *Népi kultúra – népi társadalom. A Néprajzi Kutatóintézet Évkönyve 5–6*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 115–134.
- Gyáni Gábor (1984): A bábától az orvosnőig. *História*, 6. évf., 1. sz., 31–33.
- Gyáni Gábor (1996): Egy budapesti polgárcsalád 470 napja. *Budapesti Negyed*, 14. évf., 4. sz., <http://epa.oszk.hu/00000/00003/00012/gyani.htm> (Letöltés: 2018. január 5.).
- Gyáni Gábor – Kövér Gyula (2001): *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*. Osiris Kiadó, Budapest.
- György Aladár (1891): Nők mint orvosok. *Nemzeti Nénevelés*, 12. évf., 8–9. sz., 441–444.
- Hargittai Magdolna (2015): *Nők a tudományban határok nélkül*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich (1983): *A jogfilozófia alapvonalai, avagy a természetjog és az államtudomány vázlat*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Honti József (1991–1992): Dr. Genersich Antal életpályája. *Comm. Hist. Artis Med.*, 133–149. sz., 229–231.
- Hunfalvy János (1855): Család, nevelés. *Család Könyve*, 1. évf., 10. sz.
- Illésy György (1871): *A nők munkaképessége és munkajoga*. Rosenberg testvérek bizománya, Pest.
- Jobst Ágnes (2000): Emancipáció és orvoslás. *Lege Artis Medicinae*, 10. évf., 2. sz., 171–174.
- Judik Zoltán (2015): *A Genersich család*. Családi magánkiadás, Budapest.
- Judik Zoltán (2018): *A szépezzombati dr. Genersich Antal. Az ember*. Semmelweis Kiadó – Multimédia Stúdió, Budapest.
- Kállay Bérniné (1895): Nő-orvosok Boszniában. In: *A nők kérdés. A Mária Dorothea Egylet tízéves fennállásának ünnepére*. Kiadja Gróf Csáky Albinné. Czettel és Deutch-féle Műintézet, Budapest, 109–115.
- Kéri Katalin (2000): *A nő helyzete Magyarországon az 1950-es években*. Konferencia-előadás, Dunaújváros, <http://kerikata.hu/publikaciok/text/nok50ben.htm> (Letöltés: 2018. augusztus 11.).
- Kéri Katalin (Ambrus Attila Józsefné) (2015): *Lánynevelés és női művelődés az újkori Magyarországon (nemzetközi kitekintéssel és nőtörténeti alapozással)*. Akadémiai doktori értekezés, Pécs.
- Kertész Erzsébet (1965): *Vilma doktorasszony*. Móra Könyvkiadó, Budapest.
- Kiss József (1929): *Nők a tanítói pályán*. Dunántúl Egyetemi Nyomdája, Pécs.
- Kiss László (2009): Medikák a családbéjáróban, avagy orvostörténeti kuriózumok az emancipáció magyarországi történetéből. *Lege Artis Medicinae*, 19. évf., 4–5. sz., 358–360., www.orvostortenelem.hu/tankonyvek/tk-05/pdf/6.5/kiss_emancipacio_tortenetebol.pdf (Letöltés: 2018. augusztus 3.).
- Kocsis Adrienn (2016): „Asszonyok, ne zavarjatok minket, mi Lengyelorszáért harcolunk!” A lengyel feminizmus rövid története. Kalligram, Pozsony.

Bruckner Éva: Az első magyar orvosnők nyomában

- Kovács Monika (2007): Nemi sztereotípiák, nemi ideológiák és karrier aspirációk. *Educatio*, 16. évf., 1. sz., 99–114.
- Koncz Katalin (2005): Női karrierjellemzők: esélyek és korlátok a női életpályákon. In: Palasik Mária – Sipos Balázs (szerk.): *Háztartás? Munkatárs? Vetélytárs? Női szerepek változása a 20. századi Magyarországon*. Napvilág Kiadó, Budapest.
- Kristó Nagy István (szerk.): (1983): *Bölcsességek könyve*. Gondolat, Budapest.
- Lázár Fruzsina (2016): „Minket Bajor Gizi mentett meg a nyilasoktól”. *Magyar Nemzet*, augusztus 21.
- Luther Márton (2011): Levél Else von Kanitznak 1527. augusztus 22-én. In: Csepregi Zoltán (szerk.): *Luther Márton válogatott művei*. Luther Kiadó, Budapest, 465 (1133. sz.).
- Madách Imre (1864): *A nőről, különösen esztétikai szempontból*. Madách Irodalmi Társaság, <http://madach.hu/old/egyebmuvek/madachnorol.pdf> (Letöltés: 2018. május 2.).
- Martin, Louis-Aimé (1834): *L'éducation des mères de famille, ou de la civilisation du genre humain par les femmes*. 1-2. Gosselin, Paris. Az 1837-es kiadás digitalizált változata: http://openlibrary.org/b/OL23429856M/De_1%27%C3%A9ducation_des_m%C3%A8res_de_famille__ou_. Martin, Louis-Aimé: *L'éducation des mères de famille Ou De la civilisation du genre humain par les femmes*.
- Mátay Mónika (szerk.): (2016): *Méregkeverők*. Korall, Budapest.
- Mikszáth Kálmán (1908): Fizikus leányok. *Vasárnapi Újság*, 55. évf., 10. sz., 181–182.
- Nagy Kitti (2011): *Női emancipáció a debreceni egyetem hallgatói véleményének tükrében*. Szakdolgozat, Debreceni Egyetem Szociológia és Szociálpolitikai Tanszék, Debrecen.
- Ormos Pál (szerk.): (1932): *Hódmezővásárhely thj. város Erzsébet Kórházának 1905–1930-i évkönyve*. THJF Város Közkórháza Kiadása, Hódmezővásárhely, 25.
- Papp Barbara – Sipos Balázs (2017): *Modern, diplomás nők a Horthy-korban*. Napvilág Kiadó, Budapest.
- Pelle János (2008): Madách és a Nő. *Valóság*, 51. évf., 8. sz., 65–77.
- Pető Andrea (2008): *A nők és a férfiak története Magyarországon a hosszú 20. században. Kiegészítő tananyag a középiskolák számára*. Szociális és Munkügyi Minisztérium, Budapest.
- Pukánszky Béla: Oktatás-nevelés, felkészítés a társadalmi szerepekre. In: *Bevezetés a nőnevelés történetébe*. www.jgytk.hu/mentorhalo/tananyag/noneveles/1072-oktatsnevels_felkszts_a_trsadalmi_szerepekre.html (Letöltés: 2018. július 1.).
- Pukánszky Béla (2013): *A nőnevelés története*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Regöly-Mérei Gyula (1962): Regöly Antal (1842–1918). *Orvosi Hetilap*, 103. évf., 5. sz., 224–227.
- Sólyom, János et al. (2013): Das Leben und Schaffen von Johann Genersich. In: István Fazekas – Karl W. Schwartz – Csaba Szabó (Hrsg.): *Die Zips – Eine kulturgeschichtliche Region im 19. Jahrhundert. Leben und Werk von Johann Genersich (1761–1823)*. Institut für Ungarische Geschichtsforschung, Wien.
- Steinberger Sarolta (1902): Az orvosnők története. *Orvosi Hetilap*, 2. sz., 36–40; 4. sz., 90–93; 6. sz., 120–126.
- Szász Károly (1867): Egy nő orvos. Dr. Walker Mari. *Vasárnapi Újság*, 14. évf., 30. sz., 372.
- Szendrey Ákos (1986): *A magyar néphit boszorkánya*. Magvető, Budapest.
- Szögi László (1986): A nők egyetemi tanulmányainak kérdése a Budapesti Orvostudományi Karon. *Comm. Hist. Artis Med.*, 115–116. sz., www.orvostortenelem.hu/tankonyvek/tk-05/pdf/3.4.3/1986_115_116_szogi_laszlo_nok_egyetemi.pdf (Letöltés: 2018. augusztus 8.).
- Szögi László (2018): *A külföldi egyetemjárás tömegessé válása a 19. század második felében*. PTE Egyetemi Könyvtár, www.lib.pte.hu/sites/docs/polc/documents/Csoka-Schmelczer-Szeberenyi-Pedagogia-oktatas-konyvtar-Pecs-PTEKTK-2014/pdf/Csoka-Schmelczer-Szeberenyi-Pedagogia-oktatas-konyvtar-Pecs-PTEKTK-2014-109-123.pdf.
- Valuch Tibor (2007): *Hétköznapi élet Kádár János korában*. Corvina Kiadó, Budapest.
- Várkonyi Ágnes (1990): Közgógyítás és boszorkányhit. *Ethnographia*, 101. évf., 3–4. sz.
- Vasárnapi Újság (1876): Orvosnők. *Vasárnapi Újság*, 23. évf., 28. sz., 440.
- Vasárnapi Újság (1900): Dr. Steinberger Sarolta. *Vasárnapi Újság*, 47. évf., 46. sz., 767.